

Зоряна ЛОБОДІНА

БЮДЖЕТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано теоретичні засади та проведено моніторинг бюджетного забезпечення соціальної сфери. Виявлено основні проблеми та перспективи подолання соціального відторгнення від отримання медичних, освітніх, культурних та інших суспільних послуг в контексті забезпечення людського розвитку та побудови соціально-орієнтованої економіки.

Побудова соціально-орієнтованої ринкової економіки в Україні зумовила необхідність пріоритетного бюджетного забезпечення соціальної сфери. Незважаючи на те, що номінальні обсяги бюджетних коштів, спрямованих на розвиток галузей значеної сфери, з кожним роком зростають, якість та доступність суспільних послуг, наданих населенню, не демонструє позитивної динаміки, а в окремих випадках – викликає занепокоєння, оскільки спостерігається посилення соціального відторгнення від їх отримання. Збільшення соціальних видатків бюджетів не призвело до очікуваного подолання бідності та скорочення майнового розшарування в суспільстві, не сприяло покращенню стану здоров'я населення, підвищенню тривалості його життя, доступності до суспільних благ тощо.

Вищевикладене зумовлює актуальність наукових досліджень проблематики бюджетного забезпечення соціальної сфери, оцінки ефективності соціальних видатків з огляду на реальні показники соціально-економічного розвитку, визначення пріоритетів розвитку соціальної сфери.

Теоретичні та прикладні аспекти фінансового забезпечення соціальної сфери дослід-

жували зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких В. Андрущенко, У. Беверидж, І. Бентам, С. Буковинський, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, О. Василик, О. Величко, В. Кравченко, В. Куценко, Е. Лібанова, Г. Лопушняк, В. Опарін, Ю. Пасічник, А. Пігу, Д. Полозенко, Д. Роулс, Ю. Скулиш, В. Тропіна, В. Федосов, М. Фрідман, І. Чугунов, С. Юрій та інші науковці.

Віддаючи належне проведеним дослідженням, доцільно звернути увагу на необхідність постійного розвитку наукових поглядів на проблеми бюджетного забезпечення соціальної сфери в контексті появи нових економічних викликів та загрозливих демографічних тенденцій в Україні.

З огляду на вищезазначене, метою статті є наукове обґрунтування теоретичних засад бюджетного забезпечення соціальної сфери, проведення моніторингу бюджетного фінансування та кредитування освіти, охорони здоров'я, інших галузей соціальної сфери, які забезпечують духовний та фізичний розвиток населення, виявлення основних проблем та перспектив подолання соціального відторгнення від отримання суспільних послуг в контексті забезпечення людського розвитку та побудови соціально-орієнтованої економіки.

Перехід до ринкових відносин в Україні, кризові процеси в економіці надзвичайно загострили соціальні проблеми, які стали одним із наслідків низької ефективності заходів соціальної політики, безпосереднім об'єктом якої є соціальна сфера.

Зважаючи на наявність різних дискусійних підходів вітчизняних і зарубіжних вчених до поняття “соціальна сфера” та її складових галузей, вважаємо за доцільне конкретизувати, що у даному дослідженні до соціальної сфери віднесено галузі освіти, охорони здоров'я, культури і мистецтва, фізичної культури і спорту, засоби масової інформації.

Соціальна сфера, в контексті управління фінансами, на думку Н. Овчарової, характеризується такими ознаками:

- соціальна сфера є складовою відтворювальної системи суспільства;
- через соціальну сферу держава реалізує соціальну функцію з підвищення загального рівня та якості життя населення;
- соціальна сфера є вагомим чинником, який забезпечує конкурентоспроможність країни;
- основою функціонування соціальної сфери є створення соціального та матеріального середовища, що забезпечує життєдіяльність та розвиток особистості;
- соціальна сфера задовольняє суспільні потреби, які не в змозі забезпечити ринковий механізм;
- надання соціальних послуг, спрямоване на задоволення соціальних потреб, забезпечує сформована соціальна інфраструктура [1].

Необхідною передумовою функціонування соціальної сфери є формування відповідного бюджетного забезпечення. На сьогодні широкого розповсюдження в багатьох країнах набули теорії побудови соціальної держави, суспільного блага та суспільного вибору. Оскільки держава стає центральним суб'єктом виконання

соціальних функцій у суспільстві, вагомим джерелом бюджетного забезпечення соціальної сфери справедливо вважають саме бюджетні кошти. Бюджетним кодексом України, зокрема статтями 87–91, регламентовано розподіл та склад видатків на фінансування соціальної сфери між бюджетами різних рівнів.

В економічній літературі частіше використовують термін “бюджетне фінансування”, ніж “бюджетне забезпечення”. На наш погляд, досить вдало ці поняття розмежував В. Дем'янишин, який відніс бюджетне забезпечення до методів бюджетного механізму, а бюджетне фінансування – до форм бюджетного механізму [2, 233–238].

Бюджетне забезпечення соціальної сфери здійснюється шляхом використання таких форм:

- бюджетного фінансування (форми – кошторисне фінансування, бюджетне інвестування, надання державних трансфертів);
- бюджетного кредитування.

Бюджетному фінансуванню властиві такі ознаки: бюджетне фінансування є однією з найважливіших форм фінансування видатків бюджету; його зміст проявляється у безповоротному наданні бюджетних коштів юридичним і фізичним особам; надання цих коштів здійснюється на проведення заходів, передбачених бюджетом; перелік цих заходів відповідає функціям держави; бюджетне фінансування з боку держави є формою бюджетного механізму, а з боку суб'єктів господарювання – однією з форм фінансового забезпечення [2, 336].

Враховуючи викладене, під бюджетним фінансуванням соціальної сфери ми розуміємо сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного і безоплатного надання бюджетних коштів розпорядникам бюджетних ко-

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА І БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ

штів, які належать до галузей соціальної сфери, на проведення заходів, передбачених затвердженим бюджетом та розписом асигнувань бюджету. Процес бюджетного фінансування (встановлення бюджетних призначень головним розпорядникам бюджетних коштів, виділення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів, взяття ними бюджетних зобов'язань та здійснення платежів) галузей освіти, охорони здоров'я, культури і мистецтва, фізичної культури і спорту, засобів масової інформації здійснюється у встановленому Бюджетним кодексом України порядку.

Зважаючи на те, що кредитування бюджету у Бюджетному кодексі України розглядається як операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом, а також операції з повернення вказаних коштів до бюджету [3], під бюджетним кредитуванням соціальної сфери розуміємо форму її бюджетного забезпечення, що передбачає надання розпорядникам бюджетних коштів, які належать до галузей соціальної

сфери, на проведення заходів, передбачених затвердженим бюджетом та розписом надання кредитів з бюджету та повернення кредитів до бюджету, грошових коштів з бюджету відповідного рівня на поворотній, строковій і платній основах.

Моніторинг бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні можна здійснити на основі даних табл. 1, які свідчать, що основним джерелом фінансового забезпечення досліджуваної нами сфери в Україні є бюджетні кошти. Так, з Державного та місцевих бюджетів України на функціонування галузей соціальної сфери у 2012 р. було спрямовано 12,33% ВВП та 35,26% видатків Державного та місцевих бюджетів України (табл. 1).

Упродовж 2009–2012 рр. спостерігалася позитивна тенденція зростання абсолютного обсягу видатків бюджетів усіх рівнів на соціальну сферу на 62 млрд. грн. або 55,51%. Зокрема, у 2012 р. видатки Державного бюджету України зросли на 12,4 млрд. грн. або 35,8%, видатки місцевих бюджетів – на 49,6 млрд. грн. або 64,4% порівняно із 2009 р.

Таблиця 1

Динаміка бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні у 2009–2012 рр. *

Показники	Роки				Абсолютний приріст, млрд. грн.	Темп приросту, %
	2009	2010	2011	2012		
ВВП, млрд. грн.	913,3	1082,6	1316,6	1408,9	495,6	54,26
Видатки державного та місцевих бюджетів на соціальну сферу, млрд. грн.	111,7	136	146,1	173,7	62	55,51
Частка у ВВП, %	12,23	12,56	11,10	12,33	0,1	0,81
Частка у видатках зведеного бюджету, %	36,3	36	35	35,26	-1,04	-2,87
у т.ч.						
– видатки на освіту, млрд. грн.	66,8	79,8	86,3	101,6	34,8	52,10
– видатки на охорону здоров'я, млрд. грн.	36,6	44,7	49	58,5	21,9	59,84
– видатки на інші галузі, які забезпечують духовний і фізичний розвиток населення, млрд. грн.	8,3	11,5	10,8	13,6	5,3	63,86
Кредитування соціальної сфери з державного та місцевих бюджетів, млн. грн.	0,425	9,172	1,834	0,494	0,069	16,24

* Побудовано на основі [4; 5].

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА І БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ

Темп приросту видатків Державного та місцевих бюджетів України на соціальну сферу у 2012 р. порівняно із 2009 р. перевищив темп приросту ВВП на 1,25% і становив 55,51%.

Зростання обсягу фінансування галузей соціальної сфери відбулось в основному за рахунок підвищення обсягу видатків на заробітну плату працівників бюджетних установ внаслідок інфляційних процесів, на оплату комунальних послуг та енергоносіїв, ціни на які зростали. Тобто збільшення обсягу бюджетного фінансування не сприяло покращенню якості освітніх, медичних, культурних та інших суспільних послуг, які надають населенню.

У складі видатків державного та місцевих бюджетів на соціальну сферу найбільшу частку займали видатки на освіту – 58,68–59,8%, дещо меншу на охорону здоров'я – 32,77–33,54%, найменшу – на галузі, які забезпечують духовний і фізичний розвиток людей (фізична культура і спорт, культура і мистецтво, засоби масової інформації) – 7,39–8,46%.

Що стосується кредитування соціальної сфери, то упродовж 2009–2012 рр. обсяг наданих кредитів з державного та місцевих бюджетів України не був рівномірним: він суттєво зріс у 2010 р. до 9,172 млн. грн. за рахунок наданих кредитів з державного бюджету, проте до 2012 р. зменшився на 8,678 млн. грн.

Серед галузей соціальної сфери упродовж 2009–2012 рр. кредитування проводилося лише в галузі освіти, хоча у 2010 р. планувалося надати кредити з державного бюджету галузі охорони здоров'я в обсязі 1 млн. грн.

Таким чином, результати розрахунків дали підставу резюмувати, що основною формою бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні є бюджетне фінансування, оскільки за його допомогою формується близько 99,99% фінансових ресурсів галузей зазначеної сфери.

Розглянемо детальніше бюджетне фінансування окремих галузей соціальної сфери України.

В умовах соціально-економічних трансформацій, які відбуваються в Україні, освіта є невід'ємною складовою і визначальним фактором людського розвитку та відіграє важливу роль у формуванні інтелектуального, духовного, економічного потенціалів держави.

Обсяг видатків державного та місцевих бюджетів на фінансування галузі освіти за період з 2009 р. по 2012 р. (табл. 2) одночасно із збільшенням видатків державного та місцевих бюджетів у 1,6 раза збільшився у 1,5 раза. Упродовж досліджуваного періоду спостерігалася позитивна тенденція до збільшення обсягу видатків державного та місцевих бюджетів на освіту на одну особу у 1,5 раза (або на 777,62 грн. до 2227,54 грн. у 2012 р.) та негативна тенденція до змен-

Таблиця 2

Динаміка видатків бюджетів України на освіту у 2009–2012 рр. *

Роки	Обсяг видатків				
	Зведений бюджет, тис. грн.	Державний бюджет		Місцеві бюджети	
		всього, тис. грн.	частка у видатках зведеного бюджету, %	всього, тис. грн.	частка у видатках зведеного бюджету, %
2009	66773558,0	23925679,4	35,8	42847878,6	64,2
2010	79826045,3	28807530,1	36,1	51018515,2	63,9
2011	86253554,8	27232746,6	31,6	59020808,2	68,4
2012	101560947,2	30243233,8	29,8	71317713,4	70,2

* Розраховано на основі [5].

шення частки видатків на освіту у видатках зведеного бюджету у 0,9 раза (або на 1,1% до 20,62% у 2012 р.).

Зростання обсягу видатків бюджетів на освіту пояснюється збільшенням масштабів соціальної відповідальності держави, а, отже, – і зростанням рівня централізації ВВП.

У 2009–2012 рр. спостерігалася негативна тенденція до зменшення обсягів бюджетного фінансування освіти і у відсотках до ВВП (з 7,31% у 2009 р. до 7,21% у 2012 р.) та ВНД (з 7,47% у 2009 р. до 7,27% у 2012 р.) (рис. 1).

Враховуючи результати проведеного аналізу та порівнюючи видатки бюджетів на освіту відносно ВВП в Україні (7,21%) із аналогічним показником у зарубіжних країнах, на перший погляд, може скластися враження про досить високий рівень фінансування освітньої галузі. Зокрема, видатки на освіту у відсотках до ВВП в Швеції становили 8,3%, Данії – 8,0%, Фінляндії, Польщі – 7,5%, США – 7,34%, Естонії – 7,2%, Франції – 6,8 % [6, 132; 7, 89], Норвегії – 6,37%, Чехії – 4,61%, Словаччині – 3,79%. Однак обсяг ВВП, що припадав на душу населення, в Данії становив 42300 євро, Норвегії – 63800, Чехії – 13100, Словаччині – 12100, а в Україні – тільки 2174 євро [8,

218]. Зважаючи на це, співставляючи частку видатків на освіту у загальному обсязі ВВП, доцільно враховувати величину ВВП на душу населення, а також реальну потребу освітньої галузі у бюджетних коштах.

Основним джерелом фінансових ресурсів галузі освіти залишалися кошти місцевих бюджетів, абсолютна величина яких щороку збільшувалася. Спостерігалася тенденція до зменшення частки коштів державного бюджету з 35,8% у 2009 р. до 29,8% у 2012 р. і зростання питомої ваги коштів місцевих бюджетів з 64,2% у 2009 р. до 70,2% у 2012 р. у структурі джерел фінансового забезпечення зазначеної галузі.

Структура видатків державного та місцевих бюджетів України на освіту у 2009–2012 рр. відображена у табл. 3.

У 2012 р. видатки державного та місцевих бюджетів на дошкільну освіту зросли на 6302,5 млн. грн. або 75,7% порівняно із 2009 р. (їхня частка у структурі видатків на освіту збільшилася на 1,9%), загальну середню освіту – 14814,4 млн. грн. або 53,61% (частка збільшилася на 0,4%), професійно-технічну освіту – 1926,1 млн. грн. або 46,89% (частка зменшилася на 0,3%), вищу освіту – 8369,6 млн. грн. або 39,92% (частка зменшилася на 2,5%), післяди-

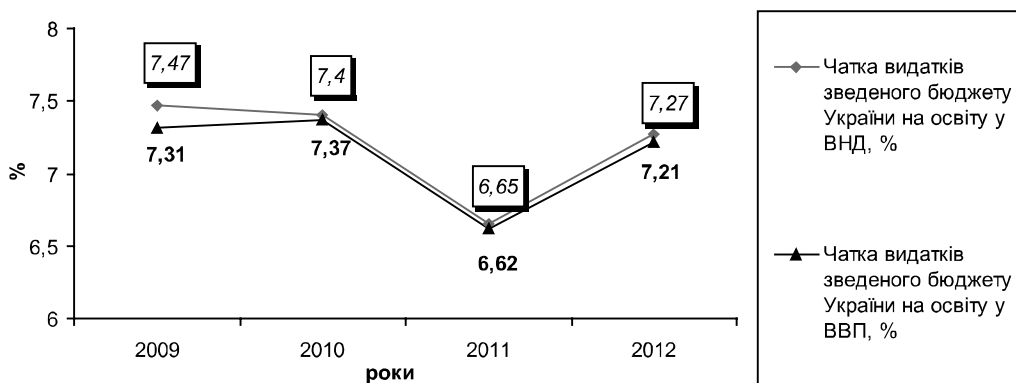

Рис. 1. Питома вага видатків державного та місцевих бюджетів на освіту у обсязі ВВП та ВНД України у 2009–2012 рр., %

* Розраховано та побудовано на основі [5].

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА І БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ

Таблиця 3

Структура видатків державного та місцевих бюджетів на освіту у 2009–2012 рр., % *

Показники	2009		2010		2011		2012	
	млн. грн.	пит. вага, %	млн. грн.	пит. вага, %	млн. грн.	пит. вага, %	млн. грн.	пит. вага, %
1. Дошкільна освіта	8325,2	12,5	10238,3	12,8	11831,6	13,7	14627,7	14,4
2. Загальна середня освіта	27640,7	41,4	32852,4	41,2	35234,6	40,9	42459,1	41,8
3. Професійно-технічна освіта	4107,9	6,2	5106,2	6,4	5305,4	6,2	6034	5,9
4. Вища освіта	20966,3	31,4	24998,4	31,3	26619,6	30,9	29335,9	28,9
5. Післядипломна освіта	665,7	1,0	783,5	1,0	865,5	1,0	938	0,9
6. Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	2783,6	4,2	3298,8	4,1	3635,6	4,2	4490,8	4,4
7. Програми матеріального забезпечення навчальних закладів	185,8	0,3	283,9	0,4	253,8	0,3	610,4	0,6
8. Дослідження і розробки у сфері освіти	286,2	0,4	330,9	0,4	359,7	0,4	695,9	0,7
9. Інші заклади та заходи у сфері освіти	1812,2	2,7	1933,6	2,4	2147,8	2,5	2369,1	2,3
Разом видатків зведеного бюджету на освіту	66773,6	100	79826	100	86253,6	100	101560,9	100

* Розраховано автором на основі [5].

пломну освіту – 272,3 млн. грн. або 40,9% (частка зменшилася на 0,1%), позашкільну освіту та заходи із позашкільної роботи з дітьми – 1707,2 тис. грн. або 61,33% (частка збільшилася на 0,2%) тощо.

Найбільшу питому вагу у структурі видатків на освіту займали видатки на загальну середню освіту – 41,33% (середній показник за 2009–2012 рр.), дещо меншу – вищу освіту – 30,62%, дошкільну освіту – 13,35%.

Однак, незважаючи на зростання номінальних обсягів видатків державного та місцевих бюджетів на освіту, кошти, які надходять на її фінансування, не забезпечують потреби зазначеної галузі у фінансових ресурсах. Внаслідок цього погіршується якість освітніх послуг і зменшується їх доступність для малозабезпечених верств населення.

Для забезпечення реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я держава здійснює фінансування галузі охорони здоров'я за рахунок бюджетних коштів.

Обсяг видатків державного та місцевих бюджетів на фінансування галузі охорони

здоров'я за період 2009–2012 рр. зріс у 1,6 разу (табл. 4).

Основним джерелом бюджетного забезпечення зазначеної галузі залишалися кошти місцевих бюджетів, абсолютна величина яких збільшувалася. Спостерігалася тенденція до зменшення частки коштів державного бюджету з 20,6% у 2009 р. до 19,4% у 2012 р. і зростання питомої ваги коштів місцевих бюджетів з 79,4% у 2009 р. до 80,6% у 2012 р. у структурі джерел фінансового забезпечення охорони здоров'я.

У 2012 р. найбільша частка бюджетних коштів спрямовувалась на фінансування лікарень та санаторно-курортних закладів – 68,12%, дещо менша – на утримання поліклінік, амбулаторій, швидкої і невідкладної допомоги – 16,84% та фінансування іншої діяльності у галузі охорони здоров'я – 11,16%, найменша – на фінансування досліджень і розробок у охороні здоров'я – 0,56%. Отже, можна констатувати, що пріоритетною у фінансуванні галузі охорони здоров'я залишалася стаціонарна медична допомога.

Таблиця 4

Динаміка видатків бюджетів України на охорону здоров'я у 2009–2012 рр. *

Роки	Обсяг видатків				
	Зведений бюджет, млн. грн.	Державний бюджет		Місцеві бюджети	
		всього, млн. грн.	частка у видатках зведеного бюджету, %	всього, млн. грн.	частка у видатках зведеного бюджету, %
2009	36564,91	7534,955	20,6	29029,95	79,4
2010	44745,37	8759,021	19,6	35986,35	80,4
2011	48961,62	10223,86	20,9	38737,76	79,1
2012	58453,93	11358,5	19,4	47095,43	80,6

* Побудовано на основі [5].

Незважаючи на зростання обсягів видатків бюджетів на охорону здоров'я і у відсотках до ВВП (з 4% у 2009 р. до 4,15% у 2012 р.) та ВНД (з 4,09% у 2009 р. до 4,19% у 2012 р.), дані показники залишаються в Україні майже у 2–3 рази нижчими порівняно з країнами-членами Європейського Союзу.

Низька частка видатків державного та місцевих бюджетів на охорону здоров'я у ВНД підтверджує також неможливість держави виконувати фінансові зобов'язання щодо забезпечення бюджетними коштами політики охорони здоров'я на рівні "... не менше 10% національного доходу [9]". Незважаючи на це, Україна продовжує декларувати безкоштовну медицину.

Упродовж 2008–2012 рр. як позитивну тенденцію можна відмітити зростання питомої ваги видатків на охорону здоров'я із загального та спеціального фондів у загальному обсязі видатків державного та місцевих бюджетів із 10,9% у 2008 р. до 11,9% у 2012 р. Це свідчить про зростання пріоритетності бюджетного фінансування галузі охорони здоров'я в Україні та є виправданим, оскільки в умовах зростаючої захворюваності та смертності українського населення зростає його потреба у високоякісній та доступній медичній допомозі.

Аналізуючи структуру джерел бюджетного забезпечення охорони здоров'я у 2009–2012 рр., можна відзначити, що у

фінансовому забезпеченні галузі бюджетні кошти (кошти загального фонду) відіграли вирішальну роль. Так, на фоні зростання абсолютного обсягу видатків загального фонду Державного бюджету України на охорону здоров'я частка зазначених видатків у загальному обсязі видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я також зросла на 4,05% до 84,92% у 2012 р.

Упродовж 2009–2012 рр. при зростанні обсягу видатків на охорону здоров'я із загального фонду місцевих бюджетів зменшилася їхня частка на 3,28 пункта до 89,87%.

Частка видатків спеціального фонду як державного, так і місцевих бюджетів на охорону здоров'я залишається невисокою – середній показник за 2009–2012 рр. коливався на рівні 17,28% та 8,79% відповідно. Зазначене дає підстави стверджувати, що кошти спеціального фонду державного і місцевих бюджетів, які формуються в основному за рахунок власних надходжень бюджетних закладів охорони здоров'я, суттєвої ролі у формуванні їх фінансових ресурсів не відіграють.

Незважаючи на зростання абсолютного обсягу бюджетного забезпечення галузі охорони здоров'я як на державному, так і на місцевому рівнях, в сучасних умовах залишається багато нерозв'язаних проблем у цій галузі. До них можна віднести: невідповідність отриманих державними та ко-

мунальними закладами охорони здоров'я бюджетних коштів потребі у них, що на практиці зводиться до утримання мережі медичних закладів, а не фінансового забезпечення самого лікувального процесу; неефективний розподіл та використання фінансових ресурсів охорони здоров'я; недостатнє забезпечення медичних закладів діагностичним і лікувальним обладнанням; слабо розвинута первинна медико-санітарна допомога; невиправдано сформовані і неефективно працюючі стаціонарні відділення лікарняних закладів, орієнтовані на виконання плану ліжко-днів тощо.

Резюмуючи вищенаведене, зазначимо: проблема як фізичної, так і фінансової доступності медичної допомоги для населення залишається в Україні не вирішеною, що є порушенням соціальних прав людини та сповільнює людський розвиток. І незважаючи на те, що зміни у фінансовому забезпеченні охорони здоров'я характеризуються позитивною динамікою зростання номінальних обсягів бюджетного забезпечення галузі, відсутнього поліпшення здоров'я та ситуації з наданням медичних послуг закладами охорони здоров'я не спостерігається. Частково таку ситуацію можна пояснити і тим, що на стан здоров'я людей впливають не лише результати діяльності медичної галузі, а й

екологічна ситуація в країні, спосіб життя, який веде населення, генетично закладена схильність до захворювань тощо.

Духовний і фізичний розвиток людини є також одним із пріоритетних напрямів політики соціально-орієнтованої демократичної держави. Зважаючи на це, з метою створення, збереження і поширення культурних цінностей, розвитку фізичної культури і спорту в суспільстві органи державної влади та місцевого самоврядування передбачають у бюджетах видатки для реалізації таких заходів.

Обсяг видатків Державного і місцевих бюджетів України на фінансування духовного і фізичного розвитку в Україні у 2009–2012 рр. зростав і становив у 2012 р. 13639,6 млн. грн., що на 5309,35 млн. грн. або у 1,6 раза перевищив обсяг видатків 2009 р. (рис. 2).

Упродовж 2009–2012 рр. найбільше значення питомої ваги видатків на фінансування духовного і фізичного розвитку у ВВП спостерігалось у 2010 р. – 1,06%, найменше – у 2011 р. – 0,83%.

Аналізуючи структуру джерел фінансового забезпечення духовного і фізичного розвитку у 2009–2012 рр., можна відзначити, що у фінансовому забезпеченні галузі бюджетні кошти (кошти загального фонду) переважали. Зокрема, при зростанні абсолютного обсягу видатків загального фонду на духо-

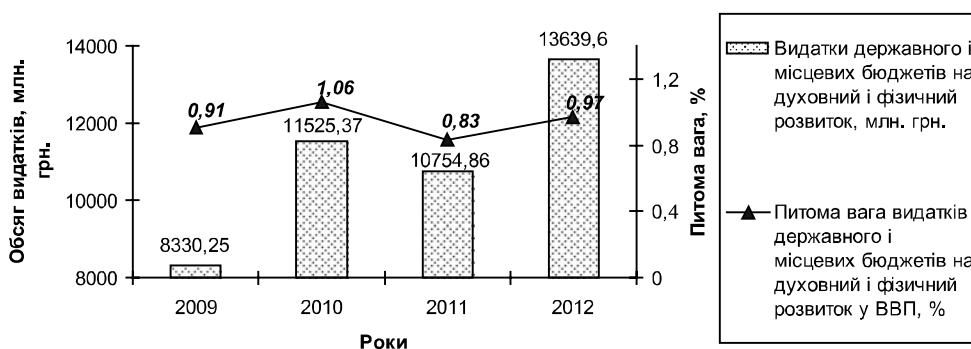

Рис. 2. Динаміка видатків державного та місцевих бюджетів на духовний і фізичний розвиток та їх частки у ВВП упродовж 2009–2012 рр. *

* Побудовано на основі [4; 5].

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА І БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ

вний і фізичний розвиток населення частка зазначених видатків у загальному обсязі відповідних видатків також зросла на 30,17% до 95,04% у 2012 р. Хоча у 2010 р. питома вага видатків загального фонду на духовний і фізичний розвиток населення знизилася до рівня 48,96% за рахунок суттєвого збільшення обсягу і частки видатків спеціального фонду на фізичну культуру і спорт. Що стосується видатків на духовний і фізичний розвиток із фонду місцевих бюджетів, то упродовж 2009–2012 рр. при зростанні їх абсолютного обсягу відбулося зменшення питомої ваги у загальному обсязі бюджетного фінансування на 5,22% до 88,72%.

Частка видатків спеціального фонду як державного, так і місцевих бюджетів на духовний і фізичний розвиток залишалася невисокою – середній показник за 2009–2012 рр. коливався на рівні 24,03% та 8,72% відповідно. Це свідчить про те, що кошти спеціального

фонду бюджетів суттєвої ролі у формуванні фінансових ресурсів галузей культури і мистецтва, фізичної культури і спорту, засобів масової інформації не відіграли.

Структура видатків державного та місцевих бюджетів України на духовний і фізичний розвиток у 2009–2012 рр. відображена у табл. 5.

У 2012 р. видатки державного та місцевих бюджетів України зросли на культуру і мистецтво – на 962,5 млн. грн. та 2289,3 млн. грн., фізичну культуру і спорт – 517,2 млн. грн. та 528 млн. грн., засоби масової інформації – 735,7 млн. грн. та 20,4 млн. грн. відповідно порівняно із 2009 р.

У 2009–2012 рр. структура видатків бюджетів на духовний і фізичний розвиток представлена таким чином:

– державний бюджет: частка видатків на фізичну культуру і спорт (середній показник за чотири роки) – 43,19%, культуру

Таблиця 5

Структура видатків державного та місцевих бюджетів на духовний і фізичний розвиток у 2009–2012 рр., % *

Показники	2009		2010		2011		2012	
	млн. грн.	пит. вага, %	млн. грн.	пит. вага, %	млн. грн.	пит. вага, %	млн. грн.	пит. вага, %
<i>Державний бюджет України</i>								
Фізична культура і спорт	1462,7	45,47	2812,3	54,44	1408,4	36,77	1979,9	36,07
Культура і мистецтво	1074,6	33,41	1379,6	26,71	1513,2	39,51	2037,1	37,12
Засоби масової інформації	651,4	20,25	936,2	18,12	859,7	22,44	1387,1	25,27
Дослідження і розробки у сфері духовного і фізичного розвитку	23,7	0,74	27,3	0,53	34,9	0,91	42,2	0,77
Інша діяльність у сфері духовного і фізичного розвитку	4,3	0,13	10,1	0,20	14,2	0,37	42,2	0,77
Разом видатків на духовний і фізичний розвиток	3216,7	100	5165,5	100	3830,4	100	5488,5	100
<i>Місцеві бюджети України</i>								
Фізична культура і спорт	1225,2	23,96	1478,2	23,24	1603,9	23,16	1953,2	23,96
Культура і мистецтво	3691,5	72,19	4666,8	73,38	5102,2	73,68	5980,8	73,37
Засоби масової інформації	196,8	3,85	211,8	3,33	218,3	3,15	217,2	2,66
Інша діяльність у сфері духовного і фізичного розвитку	–	–	3	0,05	–	–	–	–
Разом видатків на духовний і фізичний розвиток	5113,5	100	6359,8	100	6924,4	100	8151,2	100

* Розраховано на основі [5].

і мистецтво – 34,18%, засоби масової інформації – 21,52%, дослідження і розробки у сфері духовного і фізичного розвитку – 0,74%, іншу діяльність у сфері духовного і фізичного розвитку – 0,37% у обсязі видатків на духовний і фізичний розвиток;

– місцеві бюджети: частка видатків на культуру і мистецтво (середній показник за чотири роки) – 73,16%, фізичну культуру і спорт – 23,58%, засоби масової інформації – 3,25% у обсязі видатків на духовний і фізичний розвиток.

Таким чином, дослідження бюджетного фінансування культури і мистецтва дало змогу з'ясувати, що лівова частка бюджетного фінансування сьогодні припадає на оплату праці та на комунальні платежі закладів культури і мистецтва, тобто на видатки споживання. Натомість частка видатків розвитку зменшується. Тому при формуванні державного та місцевих бюджетів на наступний рік важливим є питання недопущення подальшого зниження видатків розвитку в загальному бюджетному фінансуванні культури.

Незважаючи на зростання абсолютного обсягу бюджетного фінансування культури і мистецтва, відсутність чітких державних кроків з відродження української культури призвела до помітного занепаду суспільної моралі, втрати моральних цінностей, зміни світогляду від первинних основ духовного розвитку до безвідповідального споживання матеріальних благ, посилення соціальної байдужості, апатії, агресії.

Подібний стан багато в чому зумовлений слабким державним фінансуванням галузі культури, яка самостійно не може протистояти загрозливим тенденціям до її утисків, байдужості до історичних традицій та моральних цінностей, популяризації культури сили, багатства та влади. Через брак державних коштів закривають музеї, мистецькі центри, книгарні та театри, приміщення яких потім незаконно приватизують. Не краща си-

туація спостерігається й у вітчизняному книгодрукуванні. Систематично скорочується випуск українських книжок, а нечисленні, хоча й, безумовно, успішні спроби популяризації та відродження української книги не мають державної підтримки і часто здійснюються за кошти приватних осіб [10, 612].

Що стосується фізичної культури і спорту, то в Україні закладається тенденція поступового наближення обсягів видатків на фізичну культуру і спорт, які здійснюються з державного і місцевих бюджетів, до рівня середніх європейських показників.

Обсяг фінансування фізичної культури і спорту залежать визначальною мірою від державної політики щодо її розвитку, соціально-економічного становища держави та її окремих адміністративно-територіальних одиниць. Зважаючи на те, що фінансування фізичної культури і спорту здійснюється переважно з державного та місцевих бюджетів, фондів підприємств та організацій, важливого значення набувають механізми державного регулювання процесів складання, прогнозування, формування видаткової частини бюджетів усіх рівнів з утримання галузі [11, 34].

Резюмуючи вищенаведене, зазначимо, що важливою передумовою функціонування соціальної сфери є формування відповідного потреби обсягу фінансових ресурсів. Враховуючи положення теорії побудови соціальної держави та суспільного блага, на державу покладається виконання соціальних функцій у суспільстві, тому вагомим джерелом фінансового забезпечення соціальної сфери є бюджетні кошти, а формою бюджетного забезпечення її галузей – бюджетне фінансування.

Дослідження динаміки та структури бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні дало змогу з'ясувати, що фінансування галузей соціальної сфери залишається основним напрямом спрямування видатків державного та місцевих бюджетів, і їхні номінальні обсяги з кожним роком зростають.

Проте реформи, які проводяться у галузях соціальної сфери, поки що не забезпечили відчутного покращення якості та доступності надання суспільних послуг українцям. На наше переконання, за цих умов важливо:

– підвищити ефективність використання бюджетних ресурсів шляхом впровадження і належного функціонування програмно-цільового методу управління бюджетними коштами на всіх рівнях бюджетної системи та оптимізації мережі бюджетних закладів соціальної сфери із урахуванням кількісних і якісних показників наданих ними суспільних послуг, а також потреби населення у цих послугах;

– відшукати додаткові джерела фінансування освіти, охорони здоров'я, культури, мистецтва, фізичної культури, спорту, засобів масової інформації, підвищити прозорість використання фінансових ресурсів;

– законодавчо затвердити соціальні стандарти та врахувати їх при визначенні вартості надання суспільних благ у процесі розрахунку обсягів міжбюджетних трансфертів.

Реалізуючи державну політику в соціальній сфері, органам державної влади та місцевого самоврядування доцільно врахувати, що необґрунтоване нарощування соціальних видатків, що не підкріплене відповідними макроекономічними передумовами, може призвести до невиконання соціальних зобов'язань держави, зростання бюджетного дефіциту, посилення інфляційних процесів, витіснення капітальних інвестицій поточним споживанням.

Література

1. Овчарова Н. В. Роль бюджетної політики в розвитку соціальної сфери // *Економічні науки*. – 2011. – Вип. 8 (29). – Ч. 3. – (Серія "Облік і фінанси") [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_8_3/52.pdf.

2. Дем'янишин В. Г. *Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія*. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.

3. *Бюджетний кодекс України. Закон України від 08.07.2010 р. № 2456 – VI* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/бюджетний%20кодекс>.

4. *Експрес-випуски Державного комітету статистики України "Валовий внутрішній продукт та валовий внутрішній доход України" за 2008–2012 роки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. *Звіти про виконання Державного та місцевих бюджетів України за 2009–2012 рр.* Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua>.

6. Боголіб Т. М. Фінансування освіти за кордоном // *Фінанси України*. – 2005. – № 8. – С. 132–139.

7. Мельник А. Ф., Длугопольський О. В. *Публічний сектор і державна політика в демократичному суспільстві: Монографія*. – Тернопіль: *Економічна думка*, 2008. – 240 с.

8. Лопушняк Г. С. *Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України: Монографія*. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 372 с.

9. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19.11.1992 р. № 2801-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

10. *Бюджетна система: Підручник / За наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія*. – К.: Центр учбов. літератури; Тернопіль: *Економічна думка*, 2012. – 871 с.

11. Трубіна М. В. Особливості правового регулювання фінансування фізичної культури і спорту в Україні // *Фінансове право*. – 2011. – № 2 (16). – С. 31–34.